

IMRE LÁSZLÓ

professzor emeritus
Debreceni Egyetem, BTK
Magyar Irodalom-és Kultúratudományi
Intézet
imre.laszlo@arts.unideb.hu

BARTA JÁNOS IRODALMÁR PROFESSZOR, A KOSSUTH LAJÓS TUDOMÁNYEGYETEM 1957. ÉVI RECTOR MAGNIFICUSA

Barta János 1901-ben született szegényparaszti családban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Az Eötvös Kollégiumban elsősorban a korszak kiemelkedő irodalomtudósa, Horváth János gyakorolt rá nagy hatást. 1923-ban kapott magyar-német szakos tanári diplomát, 1925–1927 között két évet tölthetett Berlinben a Collegium Hungaricum tagjaként. Haza térve – középiskolai tanárként – a 19. század első felének íróiról (többek között Katona Józsefről, Madách Imréről) publikált tanulmányokat, könyveket. Ezek eredményeként kétszer kapott Baumgarten díjat. 1942-ben habilitált, ami feljogosította magántanári előadások tartására a budapesti egyetemen. 1950-ben a budapesti, 1951-ben a debreceni egyetemre nevezték ki. Oktatási és tudományos tevékenységének területe ekkor inkább a 19. század második felének irodalma lett, s eközben számos fiatal kutatót indított el pályáján. 1957 januárjában a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanácsa rektorra választotta. Rektorként többek között azoknak a törekvéseknek a valóra váltásáért folytatott (részben eredménytelen) küzdelmet, amelyeket az egyetem az autonómiáért, a nyugati nyelvek visszaállításáért folytatott. Eközben persze igyekezett közbenjárni az 1956-i forradalmi tevékenységük miatt felelősségre vont, többeket börtönbüntetéssel sújtott munkatársaknak az érdekében. Alig féléves rektori tevékenysége után a kormány felmentette, és az egyetem véleményét meg sem hallgatva új rektort nevezett ki.

Leköszönése után Barta János tudományos és oktatói munkáját továbbra is nagyfokú igényességgel és alaposággal végezte, tanítványok újabb sorát nevelve ki. Aktívan vett részt Debrecen kulturális életében, 1975–1985 között a Debreceni Akadémiai Bizottság alelnöke volt. 1981-ben, a Kossuth Lajos Tudományegyetem díszdoktorává avatták, 1986-ban a Magyar Népköztársaság Zászlórendje kitüntetést kapta. 1967-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1982-ben rendes tagjává választották.

1988-ban hunyt el Debrecenben.

Életpálya, tudományos és oktatói tevékenység

Barta János 1901. augusztus 9-én, egy Szentes melletti tanyán született szegényparaszti családban.¹ Még három fiútestvér követte, ami – a család anyagi helyzetét tekintve –, a

¹ Barta János pályájának, oktatói és tudományos tevékenységének kronologikus rendszerezése saját önéletráisa, jegyzetei alapján foglalható össze: *Magyar irodalomtörténet a változó világban (Beszámoló tudományos munkásságról)* in BARTA János, *Klasszikusok nyomában* (Akadémiai Kiadó: Budapest, 1976). *Viszkapillantó*

továbbtanulás szempontjából nem sok jóval kecsegtetett. Életrsorsának első „váltóállítása” (az ő kifejezése): alsó tagozatos tanítója, az elemi iskola négy osztályának elvégzését követően, behívatta édesanyját: „ezt a gyereket gimnáziumba kell adni”. A nem túl jó fizikai adottságokkal rendelkező gimnazista ezután magánórák adásával, házitánítással igyekezett a család anyagi egyensúlyban maradásához hozzájárulni. S már a szentesi gimnazista éveknél is voltak „előre mutató jelei”: az önképző körben bírálatokkal, verses műfordításokkal is a nyertesek között szerepelt. A továbblépés azonban az érettségi után sem volt magától értetődő. A budapesti egyetemen a politikai káosz miatt 1919 őszén nem indult meg a tanítás, de a románok által megszállt Tiszántúlról egyébként is nehéz lett volna a fővárosba eljutni. Talán a kényszerű halasztás okozta töprengés is szerepet játszott abban, hogy az 1920 tavaszán megindított, négy hónapra összezsugorított ún. „katonai pótévfolyamon” Barta János az eredetileg tervezett magyar-latin szak helyett, magyar-német szakon kezdte meg egyetemi tanulmányait. Másodévtől pedig kiváló eredményei alapján „elit” helyre, a legkiválóbbak közé, az Eötvös Kollégiumba nyert felvételt, ahol aztán színházba járás, sőt zenehallgatás is szélesítette művészi „perspektíváját”-t.

Sajátos, ám messze előre mutató vonása filozófiai érdeklődése (Pauler Ákos és Kornis Gyula lelkes hallgatója), ami már ekkor karakterológiai irányban tette fogékonnyá. Nem lebecsülendő a legnagyobb irodalomtudós tanárának, Horváth Jánosnak a hatása sem, aki az általa szerkesztett *Napkelet*-be dolgozó társul is hívta, amely azonban az ő számára nemcsak konzervatívnak, hanem színvonalatlannak is mutatkozott. Az igazi költőknek a „nyugat”-osokat tartotta (Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot). Néhány év múlva *Bánk bán* tanulmányával mégis Horváth Jánoshoz fordult, aki meg is jelentette írását. Talán ennek is szerepe volt abban, hogy évtizedek múltán ő is toleráns volt azon tanítványai iránt, akik mást (mást is) előnyben részesítettek a mesterük által preferáltak mellett.

Diplomája és a doktori cím gyors megszerzése (1923) után negyedszázados középiskolai tanárkodás következett. Szerencséjére Budapesten kapott állást, rövid kitérő (Ponty utca) után az Alkotmány utcai ún. Budapesti Kereskedelmi Akadémián, ami tulajdonképpen négy évfolyamú kereskedelmi középiskola volt, és amelynek 1946-ban igazgatója is lett. Iskolájára úgy emlékezett vissza, hogy az – mivel nem állami, hanem alapítványi működtetésű volt – több szabadságot és kezdeményezést biztosított tanárainak, mint az állami intézmények. Hosszú ideig tartó középiskolai munkája vezetett tankönyvíró tevékenységéhez, mely ugyancsak évtizedekig tartott.

Középiskolai tanári állása mellett (azt megszakítva) került 1925–1927 között két évre ösztöndíjasként a berlini *Collegium Hungaricum*-ba, ami életre szóló inspirációkat hozott számára. Például a „világnagyság” Spranger történetfilozófiai előadásait hallgatta, opera- és színházlátogatások, kiállítások szolgálták életre szóló inspirációkkal. Máig számon tartott cikkekben először írt magyar szakfolyóiratokban Heideggerről, az egzisztencialista filozófiáról stb. Hogy Barta János egyik visszaemlékezését idézzük: „Különös látvány lehetett volna, ha látja valaki, hogy 1932 nyarán Szentest legszélső parasztházában Jaspers

tűkör, in BARTA János, *Ma, tegnap, tegnapelőtt*, szerk. IMRE László (Debrecen, 1990). Legfeljebb az azóta eltelt évtizedek, a rendszerváltást követő értékátcsoportosítások jegyében fogadható el némi „átfogalmazás.”

újonnan megjelent köteteit olvasom. Heidegger egy-két évvel később jött, ami a kettőben metafizikum, azt még magam sem értettem teljesen.”²

Első nagyobb tudományos témája *Az ember tragédiája* lett. *Az ismeretlen Madách* című monográfiája (1931) megbecsülő érdeklődést is hozott számára. Már ekkor nem csupán szellemtörténésznek, hanem karakterológiai irányultságú kutatónak „könyvelték el”. Nemcsak nívós, hanem „újító” filozofok közt tartották számon, a *Nyugat* is nagyra becsülte. A romantikus Vörösmartyról szóló tanulmánya (1937) is hozzájárult, hogy Babits Baumgarten díjjal tüntette ki. (Egyébként a díjat kétszer is megkapta – 1935-ben, majd 1938-ban.) Berzsenyi esszéje is figyelmet keltett. (A *Válasz*-ban jelent meg, máig meghatározó felfedezésekkel.)³ 1942-ben a pesti egyetemen habilitált, aminek következtében 1943-tól már magántanári előadásokat is tartott, melyekben Berzsenyi, Vörösmarty és Madách bevonásával a romantika mibenlétéről szóló koncepció diadalmaskodott, ami azután (immár a 40-es évek második felében) Ady pályaképpel teljesebb ki. Babits a 30-as években a „Nyugat” meghatározó „ítészei” közé emeli, bár teljesen újszerű Kosztolányi portréját már nem közölte. (Amikor az őt a *Nyugat* körébe bevezető Gyergyainak ezt elpanaszolta, ő csak annyit mondott rá: „Biztosan nagyon dicsérted Kosztolányit.”)

Középiskolai állásából 1950-ben a budapesti egyetemre került „intézeti tanárként” (tk. docensként), majd 1951-ben (nem kis meglepetésére) tanszékvezető professzornak nevezték ki a debreceni egyetemre. A minisztériumban úgy vélték, hogy a vidéki egyetemeken (akkor még Budapesten kívül csak Debrecenben és Szegeden volt Bölcsészettudományi Kar) fejleszteni, fiatal oktatókkal erősíteni kell a magyar irodalom oktatását. Barta Jánost alaposan meglepte, hogy 50 évével is fiatalnak tekintették. Egy év hetenkénti ingázás után, 1952 nyarán aztán családotul ide is telepedett. Amikor 1952-ben bevezették a tudományos minősítések szovjet típusú rendszerét, a kandidátusi fokozatot kapta. (A debreceni egyetem Bölcsészettudományi Karán egyébként ekkor senkit nem méltattak érdemesnek a magasabb elismerést kifejező tudományok doktora fokozat elnyerésére, még a korábban akadémikus, de címétől megfosztott történész professzor Szabó Istvánt sem.) A fokozat odaítélésének indoklásában a Bizottság arra hivatkozott, hogy bár „képzett, szorgalmas kutató..., sokáig a szellemtörténeti irány legszélsőségebb képviselői közé tartozott. Csak nemrégén jutott el az igazi tudományos világnézetig...” Ugyanakkor, mivel „tudományos munkásságának egy része jelentőségében megközelíti a tudományok doktora tudományos fokozat odaítélésének feltételeit..., legközelebbi jelentős tudományos munkájával közvetlenül a tudományok doktora fokozat elnyerésére pályázhat”. Kandidátusi oklevele egyébként (nyilván nevének az ABC-ben elfoglalt helye alapján) az egyes számot viseli.

A tanítást nagy kedvvel és nem mindennapi sikerrel művelte. Itt vált elsőrangú oktatási és tudományos tevékenységének terepévé a XIX. század második fele. Ennek kapcsán aztán sok veszélyes feladattal (pl. a Vajda János kritikai kiadás sorozatszerkesztői feladatával) is megbízták. Oktatási, tudósnevelői ambíciói hamar nyilvánvalóvá váltak,

² BARTA, *Visszapillantó tükrök*.

³ BARTA János, „Berzsenyi”, in BARTA János, *Klasszikusok nyomában: Esztétikai és irodalmi tanulmányok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976), 404–416.

tanítványaiból tudományos iskola alakulhatott ki. Kiss Ferenc, Kovács Kálmán és más nagy jövőjű fiatalok bizonyultak méltónak a „felfedezés”-re. Tanórái is népszerűek lettek, s ez változatlan, sőt gazdagodó módon folytatódott a 60-as, 70-es években. Írásai azonban gyakran provokáltak, mert sosem riadt vissza a vitatott, sőt „veszedelmes” témáktól. A kor „világnagyág” teoretikusával, Lukács Györggyel is szembe került, látszólag vitatott, valójában azonban roppant „szemnyitó” hatású dolgozataival. Az ún. marxista esztétika által preferált ábrázoló, valóságtükröző funkcióval szemben az expresszió módozataira irányította a figyelmet. (Esztétikai tanulmánykötetének már címe is „kihívó” volt: *Élmény és forma*.⁴ Már a Berlinben megismert egzisztencialista filozófiáról is ő adott hírt először a 30-as években, s a Berlinben hallgatott Sprangert követve indul el új utakon Madách, Kemény Zsigmond, Vörösmarty, Berzsenyi értelmezésében. Romantika kutatónak „könyvelik el”, holott általában (így Ady esetében is) a személyiségben keresi a romantika által felszabadított egyéniség rétegeket, *Az ember tragédiájá*-ban pedig egy újfajta Isten-ember relációt kutat. Heidegger felfedezéseitől inspirálva az „önmegismerő” irányultság rejtélyeit tudja bekapcsolni. Nemcsak Scheler filozófiájára támaszkodik, hanem a személyiség megértés irányában tájékozódik. E korbéli felfedezései máig eleven inspirációt hordoznak, amennyiben azt mutatta ki, hogy a személyiség mélyrétegei a külső valóságra vonatkozó egyenrangú felismerések felé vezethetnek el.

Már a két világháború közt nemcsak olvasta, és elsőik közt ismertette az egzisztencializmus bölcselőit, hanem Jaspers nyomán értelmezte újra *Az ember tragédiá*-ját: „Mindaddig, amíg az Istenség rejtve marad, s kérdéseinkre nem felel, önnön szabadságára utalja vissza az embert. Sorsa a kétség: viselnie kell annak a kockázatát, amiért élni akar, ha az igazságot keresi, csak ezen az úton találhatja meg.”⁵ A Babits által Baumgarten-díjjal jutalmazott Vörösmarty tanulmánya azt vallja, hogy a metafizika kútjából inni áldás, de sokszor átok, hiszen a világmindenség és az Isten-élmény terhet is jelent.⁶ Barta ezúttal is egy olyan filozófiai iránynak, az egzisztencializmusnak a képviselőivel hozza összefüggésbe költőnket, amely félszázad múltán a XX. századi gondolkodás sorsdöntő fordulatainak minősül. (A század első felében vagy derekán Heidegger vagy Jaspers jelentőségét csak kevesen ismerték fel ilyen pontossággal.) Mára már elfogadott a tény, hogy a felvilágosodás racionalizmusa ellen lázadó romantika szabadította fel az ember mély és titkos erőit, az ösztönöket, a képzeletet.

A szocialista korszakban Barta kénytelen engedményeket tenni. Például a nálunk idealista eltévelyedés számba menő értékelméleti okfejtését egy kortárs szovjet filozófus, Tugarinov német nyelven is megjelent kötetének idézésével kezdi, s ezzel lehetetlenné teszi, hogy a hamarosan ellene „zúduló” kritikai „össztűz” a két világháború közötti idealista elmélet kizárólagos folytatójának minősítse. Ezzel a módszerrel teremt kontextust más „kényes” kérdésekhez is. *Az esztétika alapfogalmai* című egyetemi jegyzete pedig, mint debreceni egyetemi kiadvány került el a „felsőbb” ideológiai kontrollt, így az absztrakt művészet létjogosultságát is megengedő gondolatmenet is megjelenhetett: „Egy kor művészi látásához tartozik, hogy az impresszionista színekben, foltokban lát, a kubista

⁴ *Élmény és forma* (Magvető Kiadó: Budapest, 1965).

⁵ BARTA János, *Madách Imre* (Budapest, 1942).

⁶ Uo.

geometrikus ábrákban. Ők ugyanígy a valóság megragadására törekszenek, csak a valóság keresztül megy egy művészi szemléleten. Az impresszionista a nyugodtabb ábrázolást kedveli: az irodalomban az igéknek kis szerepük van; a mozgást kevésbé érzékelik, ellentétben a barokkal vagy az expresszionizmussal. Ilyen elemekből tevődik össze egy-egy kor formanyelve: Raffael felületben, Tintoretto mélységben komponál.”⁷

Irodalomtörténeti tanulmányai ugyanezen (csaknem „bujtatott”) nyitásnak a szellemében íródnak. Tehát már az 50-es évek derekán született *Jókai és a művészi igazság* a valóság ábrázolás mellett a „művészi igazság” kategóriájával operál. Ennek folytatása a 60-as években az absztrakt művészet létjogosultsága melletti érvelés. Az 1950-es években született tanulmányok – mint ezt Barta maga is kései önértelmezésében megvallja – nagyon is sok mindent hordoznak a 30–40-es évek studiumainak felismeréseiből: „Az egzisztenciális filozófiával való foglalkozás tudatosított bennem néhány alapvető esztétikai belátást: A, megérezve a különbséget őszinte és hamis megnyilatkozások között, mi a különbség az eredeti, primer megnyilatkozás és másodlagos utánérzés között, ki az, aki már több próbán átment anyagon dolgozik. B, még az igazi, őszinte alkotások közt is megérezni: mi az, ami valóban a létnek legmélyéről jön, amik a géniusz kiáradása – és ami őszinte ugyan, de a létnek csak felszínebb mondanivalóit hordozza. A ’mélység perspektíva’ azóta is vesszőparipám.”⁸

Rektori tevékenysége (1957. Január 7. – július 31.)

Bár rektori megbízatása alig több mint fél évet (pontosabban hat és háromnegyed hónapot) ölelt fel, munkája mégis rendkívüli aktivitást kívánt, mivel ellentétes törekvések ütközéseiben kellett állást foglalnia. Az egyetem az 1956-i forradalom szellemében szeretne volna több, korábban élvezett jogát (autonómia, az ún. nyugati nyelvi tanszékek visszaállítása, a doktoráltatás joga) visszanyerni, míg a forradalmat leverő kurzus a közvetlen politikai fenyegetésen (ház kutatások, fegyelmi eljárások, letartóztatások) túl az egyetemen 1956 előtt bírt kiváltságainak (pártirányítás, ideológiai kizárólagosság) visszaszerzésére törekedett. Az egyetemi vezetés szándékait, és a megvalósításukra tett intézkedéseket leginkább az Egyetemi Tanács vitáiból ismerhetjük meg, csakúgy, mint a pártszervek képviselőinek törekvéseit befolyásuk növelésére.⁹

Barta János rektorra választása az oktatásügyi kormánybiztos 14/055-44/1956 számú rendelkezése alapján történt, amelyet a Kossuth Lajos Tudományegyetem 1957. január 7-én tartott az évi V. rendes tanácsülésén Varga Zoltán rektor ismertetett. Eszerint „Az elmúlt események folytán több felsőoktatási intézmény, illetőleg több intézmény vezetője kérte leváltását, illetve javasolta az egyetem vezetőinek újraválasztását. Szükséges tehát az intézmények vezetőinek újraválasztása”, amelynek határidejéül a kormánybiztos 1957. január 15-ét jelölte meg. A leirat azt is tartalmazta, hogy a megválasztottak kinevezést csak az 1956/57. tanév hátralévő részére kapnak, de megnyugtatólag ígérte, hogy „A funkció

⁷ BARTA János, *Az esztétika alapfogalmai* (Tankönyvkiadó: Budapest, 1957).

⁸ BARTA, *Visszapillantó tükrök*.

⁹ Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyveit a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára Kassai úti campusán őrzik. Az 1956/57. tanév egyetemi tanácsulésének jegyzőkönyve a 42. kötet számot viseli.

további betöltésének módja az egyetemi autonómia kidolgozása kapcsán a későbbiekben szabályozásra kerül”.

Az esedékes választást elősegítendő Varga Zoltán rektor a Tanácsnak Barta János megválasztását javasolta, aki korábban volt rektorhelyettes, és az adott tanévben (Kálmán Béla dékán mellett) az Egyetemi Tanácsban a Bölcsészettudományi Kar választott képviselője volt. Az Egyetemi Tanács Barta Jánost hat igen szavazattal, és egy tartózkodás mellett (amit valószínűleg maga a jelölt adott le), ellenszavazat nélkül megválasztotta. Az új rektor – a köszöneten túl – óvatosságának adott kifejezést, „Mivel a választás csak javaslat és a minisztérium megerősítése még hiányzik, elsiertett lépés lenne nagyvonalú programot adni.” (A minisztertanácsi jóváhagyás Barta János rektori megbízatására egyébként – utólag „adminisztrációs hibára” hivatkozva – csak jó két hónap múlva, március 10-én született meg.)

A Tanács még a január 7-i ülésén tárgyalta a Világhy Miklós (ELTE rektor) által összeállított egyetemi önkormányzati (tk. autonómia) törvényjavaslat tervezetét, amelyet mind a KLTE egyetemi, mind két kari tanácsa megelőzőleg módosítási javaslatokkal látott el, és állást foglalt az oktatás mielőbbi újrakezdése mellett, különösen a végzős hallgatók számára, akiknek diplomájuk megszerzése és elhelyezkedésük érdekében volt erre nagy szükségük. Az utóbbi kérdés tárgyalásánál kiderült, hogy az oktatás folytatása nem csak elvi döntéstől függött, hanem azt a helyiségek fűtetlensége is akadályozta. Kálmán Béla BTK dékán javasolta, hogy az oktatást a Bessenyei utcai kisebb diákotthonban folytassák, de annak megvalósításához Havasi Zoltán gazdasági rektorhelyettes szerint 13 új kályha beszerzésére, és az egyetem foglalkozó szénkészletnek kiegészítésére volt szükség.

Természetesen az egyetem által óhajtott változtatásokhoz is elengedhetetlenek voltak a felsőbb hatóságok engedélyei, amelyek a következő hónapokban – általában bizonyos feltételeket kikötve – be is futottak. A számtalan megoldásra váró probléma részletezése helyett meg kell elégednünk néhány fontosabbnak mutatózó ügy kiemelésével. Miután az Oktatásügyi Minisztérium már az év elején engedélyt adott a Bölcsészettudományi Kar tanári szakjainak kibővítésére, ami az ún. nyugati idegen nyelvi szakok visszaállítását jelentette, igaz csak a más egyetemeken az adott időpontban már működő szakokra (a minta az ELTE volt, ahol a vidéki egyetemekkel ellentétben, ezen nyelvek oktatását korábban nem függesztették fel), így azok visszaállításának és állásaik betöltésének kérdései többször is napirendre kerülhettek. Kézenfekvőnek látszott a korábban elhelyezett, vagy nyugdíjazott professzorok, munkatársak reaktiválása, de végül közülük csak az anglista Országh László professzor és a germanista Benigny Gyula docens visszahelyezése ment simán. A klasszika-filológus Mészáros Edét életkora (68 éves) miatt nem vették vissza, de olyan kritika is elhangzott, hogy tudományos tevékenysége nem eléggé mély. Az elutasítást figyelembe véve az Egyetemi Tanács azt kérte, hogy Mészáros professzor nyugdíját emeljék meg. Igazi vita bontakozott ki viszont a romanisztikai tanszék betöltése kérdésében. A tanszéket korábban vezető Hankiss János professzor, bár szakmai és közismert szervező munkája miatt akadtak támogatói, de – mivel a Kállay kormányban államtitkári állást vállalt –, az új hatalom szemében „nem volt kíváncsú”. Barta János rektor mentséggént próbált érvelni azzal, hogy a Kállay kormányt burkolt németellenesség vezérelte, de Kónya István, a pártbizottság titkára úgy vélte, hogy Hankiss János elfogadása akkor sem ajánlatos, ha

helyette egyelőre nem akad más a tanszék élére. Felmerült ugyan Herman Józsefnek, az ELTE docensének átvétele, akivel kapcsolatban viszont Papp István nyelvészprofesszor, a BTK választott képviselője szakmai kifogást emelt, nem értett ugyanis egyet azzal, hogy „az egyetem közismert marristával” gyarapodjék.¹⁰ Barta János rektor igyekezett tompítani az ellentéteket, és úgy vélte, hogy az egyetem nyerne Herman Józseffel, aki a marrizmus bukása után komoly önkritikát gyakorolt. Szakmai felkészültségét jónak tartotta, értesülései szerint inkább emberi tulajdonságaiban látott kritizálni valót. A tanács végül a döntést elhalasztotta, e kérdésben ebben a tanévben nem született döntés.

Több tanácsülésen alakult ki vita a doktori címek újraadományozásának szabályozásáról. Hamar elvetették azokat a javaslatokat, hogy az orvosoknak is külön disszertációt kelljen megvédeniök a cím elnyerése érdekében, hogy szűnjenek meg a szovjet mintájú fokozatok (tudományok kandidátusa, doktora), hogy a jelöltnak értekezését száz nyomtatott példányban kelljen benyújtani (ami az akkori nyomdai viszonyok miatt nehezen lett volna kivitelezhető, így maradt a gépelt, ötpéldányos benyújtás). A dolgot végül magyar nyelven, a tudományos életben elfogadott idegen nyelvű összefoglalóval kellett benyújtani, a védésen a főtárgy mellett két melléktárgyat írtak elő, egyelőre szaktárgyi megkötés nélkül. (Utóbb az egyik melléktárgynak kötelezően a marxizmus egyik rész tudományának kellett lennie.)

Ugyancsak a korábbi, mondhatnánk hagyományos állapotokhoz való visszatérést szolgálták az orvos egyetemmel való újraegyesülést célzó törekvések. Mivel mindkét debreceni egyetemen meg lett volna a hajlandóság, Barta rektor az 1957. március 7-i rendes ülésre meg is hívta az Orvosegyetem vezetőjét, Kulin László dékánt és Szodoray Lajos orvosprofesszort, és ott elvileg egyértelműen az egyesülést támogatták, de a téma gyakorlatilag még a tárgyalások megkezdéséig sem jutott el, mivel az Egészségügyi Minisztérium mereven elzárkózott az egyesítés engedélyezésétől.

Kicsit talán komolytalannak tűnhet, hogy több egyetemi tanácsülésen is napirendre került a Vörös kereszt szervezet tevékenysége. Magyarázatot az adhat, hogy az inséges esztendőben a Vörös kereszt jelentős számú segélycsomagot osztott szét, amelyekben élelmiszerek, szappan, (nyilván nyugati-) tejpor, cigaretta, édesség szerepelt, sőt egy alkalommal 64 pokrócot is szétosztottak a diákok között.

Persze számos komolyabb téma is napirendre került. Az oktatás szerkezeti átalakulása megkívánta a marxizmus-leninizmus oktatásának színvonalasabbá tételét is. A tárgy karcúsodó oktatásából kikerülő munkatársakat részben más tanszékeken, részben az egyetemi könyvtárban igyekeztek elhelyezni, akiket viszont így nem sikerült álláshoz juttatni, azoknak közép- vagy általános iskolákban kerestek munkahelyet. Az egyetem javasolta, hogy a marxizmus oktatását a következőkben két különálló tanszék (filozófiai, társadalomtudományi vagy közgazdasági) lássa el, ezt azonban a minisztérium egyelőre nem fogadta el. Az Egyetemi Tanács ugyanakkor a tárgy oktatásában résztvevő (a tanszéken maradó) oktatókkal szemben szigorú feltételeket igyekezett támasztani: aki középiskolai

¹⁰ Nyikolaj Jakovlevics Marr (1865–1936) szovjet-orosz nyelvész szerint a nyelv az emberi társadalom felépítményéhez tartozó, osztályjellegű képződmény. Mivel ez az elmélet közel állt a marxizmus történelem felfogásához, a szovjet rendszer felkarolta, elméletét kizárólagos nyelvtörténeti elméletnek fogadták el. Sok hirdetője akadt az ún. népi demokratikus országokban is, míg végül 1950-ben, egy nyelvészeti cikkben maga Sztálin fordult vele szembe.

tanári oklevél nélkül tanított, annak ilyen diploma megszerzését (a tárgyat oktatók között volt több főiskolát végzett, ami csak általános iskolai oktatásra jogosított volna, sőt egy, a Lenin Intézetben kétéves tanfolyamot végzett kolléga is, bár ezt akkor egyetemi végzettségnek fogadták el), záros határidőn belül egy nyugati nyelv olyan fokú ismeretének birtoklását, amely képessé teszi a szakirodalom olvasására, ugyancsak záros határidőn belül az egyetemi doktori fokozat megszerzését. A tanács egyúttal komoly engedményt is ajánlott e feltételek teljesítése érdekében. Elfogadta, hogy „a tanszéken maradó oktatók e félévben mentesülnek az oktatói feladatoktól, ami alkalmat ad nekik, hogy alapos felkészülés után a jövő évben egyetemi színvonalú, vagy legalábbis azt megközelítő előadásokat tartsanak”.¹¹

Komoly, politikai kérdéseket is felvető vitákhoz vezettek a diákotthonok helyzetével foglalkozó tanácsulések. A téma azért is kerülhetett többször is napirendre, mivel az adott tanévben a Kossuth Egyetem 622 hallgatója közül 475-en laktak a diákotthonokban (76 %). Elhelyezésük többnyire siralmas volt, a szobák túlszűfoltak, a tisztálkodás feltételei nem kielégítőek. A kialakult vitákban persze többnyire a mindinkább tért nyerő MSzMP képviselői igyekeztek a hallgatók politikai megnyilvánulásainak nekik nem tetsző elemeit számon kérni az oktatókon. Kónya István, aki eredetileg tanácskozási jogú tagként, a karoknak nem alárendelt Marxizmus Tanszék vezetőjeként lehetett jelen, a tanács március 28-i ülésén javasolta a párt, és az alig néhány héttel korábban megalakult KISZ képviselőinek meghívását, amire Barta rektor azt a választ adta, hogy nem kapott arra vonatkozó rendelkezést, hogy a két szervezet élhet a forradalom idején feloszlott MDP és DISz jogaival. Egyúttal azt is helytelenítette, hogy e szerveket – a forradalom előtti gyakorlatnak megfelelően – tanársegédek, vagy az utóbbit akár hallgató képviselje az egyetem legfőbb szervében. A hiányolt rendelkezés azonban hamar megérkezhetett, mivel a tanács április 25-i ülésén már megjelentek a két szervezet képviselői, sőt ezen – egyetlen alkalommal – a hamarosan feloszlott MEFESz képviselője is ott lehetett.

Ugyanezen április 25-i ülésen, a diákotthonok ügyének tárgyalásakor Kónya István kétségbe vonta, hogy a hallgatók jelentős része állt volna az „ellenforradalom” mellé. A hallgatóság ideológiai fejlődése érdekében javasolta a kollégiumban politikai viták rendezését, és megfelelő előadások tartását. Barta János rektor válaszában figyelmeztetett arra, hogy a párt és a DISz korábbi munkája nem tekinthető nevelésnek, mivel „a nevelés nem azonos a propagandával és az erőszakkal”. Ha újjá alakulva is a régi módszereket alkalmazzák, éppen úgy elszakadnak a tömegektől, mint elődeik. Balázs Sándor, a Benczúr utcai diákotthon igazgatója azt panaszolta, hogy szó sem lehet a hallgatók nyugodt munkájáról olyan körülmények között, mint amikor egy éjszaka kétszáz karhatalmista szállhatja meg a Benczúr utcai diákotthont, és tarthat házkutatást. Groteszk módon két nappal későbbre volt kitűzve a diákotthonban egy vitadélután, amelyen illetékesek a hallgatóságnak éppen a karhatalom szerepét szerették volna elmagyarázni. Az események hatására ez az előadás szerencsére elmaradt. Balázs igazgató arra is felhívta a figyelmet, hogy a hazautazó hallgatók az otthoni letartóztatások, megtorlások miatt falujukban sem feltétlenül győződhetnek meg a nyugalom bekövetkeztéről.

¹¹ Más tanszékek (Növénytani, Embertani, Egyetemes Történeti) betöltésének ügye is a tanács elé került, de ezek betöltése viszonylag problémamentesen sikerült.

Barta János rövid rektori ciklusának mindenképpen fokozott erőfeszítést igénylő problémáját jelentették az 1956-i forradalom résztvevői ellen indított rendőrségi ügyek, letartóztatások, majd bírósági perek. Ezek nem kerültek az Egyetemi Tanács napirendjére, Balázs Sándor néhány mondatos fenti megjegyzésén, és Papp István professzor egyik ugyancsak rövidke, napirend előtti bejelentésén túl (a február 21-i tanácsülésen indokolatlan letartóztatásokat panaszolt) róluk egyáltalán nem esett szó. Igaz, Barta rektor az utóbbi tanácsülésen bejelentette, hogy „az említett kérdésben a mai napon is fel fogja keresni a dékánokkal az illetékes szerveket, mint ahogyan ezt már eddig is több alkalommal megtette”. Ennek eredményéről azonban a jegyzőkönyv már nem számolt be. Az egyes vizsgálatokról szóló dokumentumok is a nyilvánosság előtt sokáig elzárt, ún. szigorúan bizalmas iratok körébe kerültek.¹² Az egyetemen, minisztériumi rendelet alapján, a munkatársak (oktatók, dolgozók) ügyének kivizsgálására fegyelmi bizottságot állítottak fel, amelynek meghatalmazása eredetileg csak nyolc munkatárs ügyének vizsgálatára szólt,¹³ de végül – miután elfogadták azt az elvet, hogy minden rendőrség vagy bíróság elé került személy ügyét vizsgálni kell – ezek száma a tervezetten messze túlnőtt. A meghallgatások során derült fény arra, hogy az egyetem munkatársai közül többen kerültek – néha csak néhány napra is – rendőrségi őrizetbe. Bár Barta rektor nem vett részt a bizottság munkájában, annak elnöke, Kádár László, földrajzos professzor, többször is utalt a vele folytatott konzultációkra.

Mivel Debrecenben a forradalom idején fegyveres összetűzésre nem került sor, az Egyetemi Forradalmi Bizottmány pedig kifejezetten ellenezte a hallgatók felfegyverzését, a főbb vádpontok a vizsgált személyeknek a nyilvánosság előtt elhangzott, vagy tanúvallomások alapján rájuk bizonyított írásbeli vagy szóbeli megnyilvánulásaira összpontosultak. Alaposan vizsgálták az 1956 őszén (a forradalmat megelőzően) tartott debreceni Kossuth körben elhangzott előadásokat, a forradalom idején megjelent sajtó (újság) cikkeket, a forradalmi Csokonai Rádióban közvetített műsorokat, és általában a különféle gyűléseken a politikai helyzettel kapcsolatban tett kijelentéseket. Néha utólag gyanútlanul kimondott kifejezések is vádponttá váltak. A bizottság például nem tekinthetett el Kónya István egyetemi MSZMP titkárnak (aki szintén a bizottság tagja volt) kijelentésétől, amely szerint, ha valaki „szocializmust építő országból polgári demokratikus országot akar csinálni, olyan súlyos megítélés alá esik, mintha fegyveresen lépett volna fel a megdöntésére”. A vizsgálatra kijelölt nyolc munkatárs közül Dede Lászlót állásvesztésre, Julow Viktort adjunktusi státuszból tanársegéddé visszaminősítésre, Bata Imrét és Pákozdy Ferencet írásbeli megrovásra, Durkó Mátyást szóbeli feddésre ítélték.¹⁴ A bírósági eljárásban

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Vármegyei Levéltára. Kossuth Lajos Tudományegyetem Rektori Hivatal. VIII. Intézetek, intézmények. Szigorúan bizalmas iratok. – Az anyag egyelőre rendezetlennek számít, így az állag dobozai külön számokkal nem rendelkeznek. – Köszönöm a levéltár munkatársainak, hogy ezeket kikeresték és rendelkezésemre bocsátották.

¹³ Szigorúan bizalmas iratok. A vizsgálatra kijelölt nyolc munkatárs közül négyen oktatók, Pákozdy Ferenc az egyetemi könyvtárban dolgozó tudományos kutató, Sarkady Ilona pedig tanszéki adminisztrátor volt, akinek rölapok gépelését és terjesztését rótták fel.

¹⁴ Szigorúan Bizalmas iratok. A Bizottság határozata 1957. június 11-én kelt. Kádár László elnök javasolta a rektornak, hogy határozatukat „az egyetem közönségével hirdetőtábla útján tudatosítsák”, ami az egykori szemtanúk szerint meg is valósult, az emlékezők szerint némi derűtséget keltve, amikor elképzelték, hogy az alacsony termetű Barta János „szóbelileg feddi” a nála vagy két fejjel magasabb Durkó Mátyást.

is megvádolt Hevessy József, Kiss Ferenc és Sarkady Ibolya ellen a bírói ítélet megszületéséig a vizsgálatot felfüggesztették.¹⁵

Barta János rektorsága idején a kormányban egyébként végképp elenyészett az egyetemi autonómia visszaállításának szándéka. Január elején még tartottak olyan egyetemi értekezletet, amelyen többek között az autonómia tervezetről, a felvételik rendjéről és az Orvosegyetemmel való egyesülésről esett szó, és amelyen – bár rektorként még Varga Zoltán elnökölt – a referátumot már Barta János tartotta. Itt az előadó kiemelte, hogy az egyetem számára az autonómia elnyerése vezetőinek önálló megválasztását, az oktatás terén nagyobb önállóságot, a kötelező központi jegyzetek által megkövetelt középiskolás szintről való felemelkedést jelenti.¹⁶ De az egyetemi tanács ülésein az autonómia kérdése a félév során már egyszer sem kerülhetett elő.

Korábbi ígéretével ellentétben a minisztérium Barta János utódát sem „az egyetemi autonómia kidolgozása kapcsán [ígért] szabályozás” alapján, hanem az egyetem megkérdezése nélkül bízta meg. A felmentést, és Jausz Béla 1957. augusztus 1-ei hatályú kinevezését az augusztus 2-ai rendkívüli tanácsülésen jelentette be Rapcsák András rektorhelyettes, de mivel a tanács elé kerülő ügyeket még rektorként Barta János készítette elő, az ülésre tanácskozási joggal őt is meghívták. A tanácstagok így személyesen élhettek a búcsú lehetőségével. Kádár László kiemelte, hogy Barta Jánosnak „az egyetem és tanácsa rendkívüli köszönettel tartozik, mert nehéz és zilált viszonyok közepette vállalkozott arra, hogy az egyetem kormányának élére álljon. Akkor azt sem tudtuk, hogy mikor kezdhettük az oktatást, s ő vállalta az egyetem vezetését. Amikor ma ott tartunk, hogy 4–5 új tanszék betöltését kell tető alá hoznunk, akkor az Egyetemi Tanács nem mondhat mást, mint azt, hogy Barta János rektori vezetésében rendkívüli bölcsesség, előrelátás nyilvánult meg.”

Az utolsó évtizedek

Rektori félévét követően Barta János tovább folytatta mind tudományos, mind oktató munkáját. Mivel az új politikai kurzus úgy döntött, hogy felülvizsgálja (felülbírálja) a tudományos fokozatok korábban adott, sokakat leminősítő lépcsőfokait, már 1957 elején – külön eljárás, és értekezés benyújtása nélkül – Barta is megkapta a tudományok doktora

¹⁵ A nevezett három munkatársat – és rajtuk kívül még néhány mást is, akinek ügye nyilván később került a bíróság elé – börtönbüntetéssel sújtottak. A debreceni bírák egyébként igyekeztek magas szinten teljesíteni a politikai elvárásokat, mert igen súlyos ítéleteket hoztak, amelyek többségén később fellebbezés folytán a Legfelső Bíróság jelentősen enyhített. Dede László első fokú 15 éves ítéletét fellebbezés során 1 év és hat hónapra, Hevessy József 6 évi ítéletét 3 évre mérsékeltek, Kiss Ferenc 1 éves börtönbüntetését pedig a Legfelső Bíróság hatályon kívül helyezte. Szinte kivételnek számít Sarkady Ilona esete, akinek fellebbezését elutasították, így 2 éves börtönbüntetése érvényben maradt. Az elítélteket mellékbüntetésként a közügyektől való huzamosabb időre szóló eltiltással és meghatározott összegű ingóvagyon elkobzással is sújtották, amelyeken a Legfelső Bíróság általában ugyancsak enyhített. Az elítéltek természetesen egyetemi állásaikat is elvesztették. A forradalmi eseményekben résztvevő hallgatók közül is többen kerültek börtönbe, másokat néhány félvére tanulmányaikból zártak ki.

¹⁶ Az ülésről a Hajdú Bihari Napló (az MSzMP Hajdú Bihar Megyei Bizottságának lapja) 1957. január 10-i száma számolt be, alapos tévedést tartalmazva, mivel pontosan ellentétesen állította be Barta Jánosnak a két debreceni egyetem egyesülésére tett kijelentését. E számban ugyanis azt állították, hogy a professzor ellenezte az egyesülést, így neki néhány nappal később, a január 13-i számban rövid közleményben kellett cáfolnia ezt, és kifejteni, hogy a gyűlésen egyértelműen az egyesülés mellett foglalt állást.

fokozatot. Bár a két dolog között nyilvánvalóan semmiféle közvetlen összefüggés nem lehetett, érdemes megjegyezni, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság ezen határozatát 1957. január 8-án, Barta János rektorra választásának másnapján hozta. (Közvetve természetesen mindkettő a forradalmat követő átmeneti, szabadabbnak ítélt szellemi légkörnek volt köszönhető.) 1967-ben a Tudományos Akadémia levelező, 1982-ben rendes tagjává választották. 1975–85 között a Debreceni Akadémiai Bizottság alelnöke volt.

Tudományos munkájához tartozott, hogy utolsó éveiben sem utasította vissza azokat a feladatokat, amelyekre az új összetételű *Alföld* szerkesztőség kérte fel, s amelyek (nem egy esetben) évtizedek óta újra és újra megkísérelt témáit (Aranyt, Keményt, Széchenyit, Babitsot, Kosztolányit) érintették. Nem is nagyon említhető olyan irodalomtudós, aki mint ő: megőrzi, és folyton frissíti alapvető témáit, ám mindig új fejlemények ismeretével gazdagítva. Néha több évtizedes álláspontját is módosítja, s ezzel önnön szövegeinek dinamikáját, friss változatosságát mindvégig megőrzi. Amit annak idején Horváth János mellett, vagy berlini éveiből frissnek, dinamikusnak érzett, azt nem lankadó kíváncsisággal gondolhatta tovább meg-megújuló helyzetekben. Amikor aztán a „marxista esztétika” kötelező volta is megszűnőben volt, tanítványai és tanítványainak tanítványai (pl. Kulcsár Szabó Ernő) életművében is fellelhetők szemléletének bizonyos tovább élő elemei. Tudnivaló, hogy a ma és a holnap egyoldalúságai, szürkésege éppen az ilyen életművek újra olvasásából meríthetnek ösztönzést.

Tudománytörténeti tanulságokkal jár, ha arra is figyelmet fordítunk, hogy a 60–70-es években Barta János a megelőző évtizedek leginkább előre mutató esztétikai felismeréseit tartja szem előtt. Ez a magyarázata annak, hogy esztétikai rendszere folyton megújul, s a valóság-tükrözés hagyományos követelményei mellett a legújabb változatokkal is számolni tud. A valóság-tükrözés mindig megújuló változatai mellett így kerül látóterébe az absztrakció, a nem valósághű kísérletezés egyebek mellett „világidegen” változatai. A valóság visszaadó esztétikai követelmény mellett (vagy helyett) Barta végig jogosultságát érzi az életintenzitást fokozó, a vallomást tevő és egyéb esztétikai funkcióknak is, miközben Lukács György még a „hruscsovi nyitás” után is a szellemtörténetben ismeri fel a fő veszélyt.

Ezzel szemben Barta több alkalommal is rámutat (a sztálinizmus „leleplezése” utáni szovjet tudósokra is hivatkozva) a nem realista, de adekvát és értékes „megszólalásmódok” létjogosultságára. Igaz, Sőtér István és más, nagy befolyású szellemek elfogadták (vagy legalábbis nem vitatták) a Barta-féle eszményítő (azaz nem kizárólag valóság-tükröztető) realizmus értékeit. Persze óvatosan kerülgetve azt a körülményt, hogy Barta a „művészi igazság” jegyében „nem realista” megnyilatkozásokat is értékteremtőnek fogadtat el. A 60-as években előadott, illetve megjelent Barta szövegekre eléggé hevesen reagáltak. Az egyik vitapartnere azzal vádolta meg Bartát, hogy „viszolyog annak elismerésétől, hogy a művészet a valóság mindennapi, poros világából indul ki. Pedig a profán valóság baktériumai kevésbé veszélyeztetik a művészi szépséget, mint a szellemtörténet világa, amelynek nincs légköre...”¹⁷ Barta János korrekt és őszinte vitázó, nem határolódik el a szellemtörténettől, nem gyakorol önkritikát. Az *Alföld*-ben megjelenő eszmecserében ragaszkodik ahhoz, hogy van érzelmi megismerés is, s példa gyanánt a valóságelemeket

¹⁷ KISS Lajos, „Valóság és esztétikum”, *Kortárs* 5, 2. sz. (1961), 155–163.

olykor nélkülöző zenére hivatkozik. A vita több fázisban folytatódik, de az immár „hatvanéves” Barta Jánost nem lehetett önkorrekcióra bírni, s a valóság-tükrözőtő funkció mellett a kifejező funkció és stílus érvényessége mellett érvelt. Az országos szakmai megítélés nyíltan „nem mert” kiállni Barta felfogása mellett, miközben páratlan tudományos és etikai teljesítménye az immár nyugdíjazáshoz közeledő professzor tekintélyét erősítette. Végül is konstruktív esztétikai nézeteit egyetemi esztétika jegyzetében tudta kifejezni. A Szovjetunióban is érzékelhető „enyhülés”, „nyitás” is visszafogta a Barta ideológiai „eltévelyedésben” vétkes „megbélyegezését”. Az ezt követő időszakban is sokan idézik Bartát, ámde az idő telik, új folyamatok kerülnek előtérbe, viszont akik időnként az ő műveiből merítenek ihletet, aligha csalódnak benne.

Oktató munkáját nagyfokú igényesség és alaposág jellemezte. Egyetemi előadásainak és szemináriumainak témáit általában évente változtatta, ezekből akár több monográfia is születhetett volna. Visszaemlékezése szerint viszont kerülte, hogy önmagát ismételje „másodszor talán még, de harmadszor már ugyanaz a szöveg nem jött ki a torkomon. Ezért vannak szekrényem polcai tele előadás vázlatokkal és szövegekkel, meg nem írt monográfiák csírával.” Szép számmal születtek viszont tanulmányai, és lehetősége nyílt arra, hogy ezeket kötetekbe gyűjtve – *Költők és írók*, 1966., *Klasszikusok nyomában*. 1976., *Évfordulók*, 1981., *A pálya végén*, 1987., *Ma, tegnap, tegnapelőtt*, 1990, *Arany János és kortársai 1–2*. 2003. (a két utolsó poszthumusz munka e sorok írójának szerkesztésében) – adja, majd poszthumusz adják ki. Élete utolsó éveiben látása a szürkehályog, és egy balul sikerült szemműtét miatt erősen megromlott, de fejében még ekkor is születtek rövidebb szakmai cikkek, amelyeket – kiváló memóriájával élve –, két-három naponta, szinte laponként diktált írógépbe családtagjainak.

Életéből nem hiányozhattak az elismerések, kitüntetések sem. (Bár többjük az 1990-ig tartó ún. „szocialista” rendszerben kapott nevet viseli, de az adományozók köre talán enyhíthet az elnevezések által sugallt politikai egyoldalúság látszatán.) Néhány kiemelkedő közülük: 1967-ben a Hajdú Bihar megyei Tanács Művészeti Díját kapta, 1981-ben, 80 évesen, a Kossuth Lajos Tudományegyetem díszdoktorává avatták, ugyanebben az évben a Szocialista Magyarországért Érdemrendet, 1986-ban, 85 évesen, a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét, 1987-ben a Hajdú Bihar Megyei Tanács Csokonai díját kapta.

Barta János 1988.április 18-án hunyt el Debrecenben. Számos szakmai nekrológ és megemlékezés jelent meg róla, de emellett vers is született az egykori pályatárs, Keresztury Dezső tollából, amely tulajdonságai közül elsősorban jellemének szilárdságát, hajlíthatatlanságát emelte ki. Első versszaka így hangzik:

Hát Ön is itthagzott, amice Barta?!
Igaz, kitarzott, amíg lehetett,
s jó hírét hű szívekben ébren tartja,
mi túlél bennünk, az emlékezet;
különösen, ha oly fából faragták,
mint Önt a Jóisten jókedviben: –
szabad szívének nehéz volt a hapták,
sok kínban forgott, végre megpihen.

